

Підоплічко Іван Григорович — териолог, палеонтолог, палеоеколог, археолог, музеолог

Павло Пучков, Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: putshkov@gmail.com

PUTSHKOV, P., I. ZAGORODNIUK. Pidoplichko Ivan Grygorovych, a mammalogist, palaeontologist, palaeoecologist, archaeologist, and museologist. — I. G. Pidoplichko (1905–1975) had various research interests. He invented the ‘pellets method’ to investigate small-mammal faunas (1928) and the ‘collagen method’ for age determination of bones of Quaternary mammals (1952). He argued that a ‘mixed fauna’ of mammals of the tundra, steppe and forest zones co-existed in the Pleistocene in Eurasia (1930–1960). He contributed to the development of Ukrainian archaeozoology. He proposed the ‘anti-glacialistic theory’ negating the past existence of large scale glaciations in Eurasia and North America. He demonstrated the decisive role of man in Pleistocene and Holocene extinctions of many mammals. He investigated famous Late Paleolithic sites with mammoth bones constructions and proved that these constructions were real human dwellings. He was an outstanding organizer of science, director of the Ukrainian Institute of Zoology (1965–1973) and of the National Museum of Natural History of NAS of Ukraine.

Біографічні деталі

Дитинство та молодість Івана Підоплічки (1905–1975) прийшлися на буремні роки першої половини ХХ ст. Народився майбутній вчений 2 серпня 1905 р. в с. Козацьке, Черкаської обл. Першу освіту здобував у 1918–1924 в учительській семінарії та на вищих педагогічних курсах у Корсунь-Шевченківському, по закінченню яких вчителював у середній школі.

У 1925–1927 рр. Іван Григорович продовжив свою освіту в Інституті прикладної зоології та фітопатології в Ленінграді. З 1928 р. навчався в Києві, де в 1930 р. закінчив перші три курси ветеринарного інституту, в 1931–1935 рр. пройшов дві аспірантури, одну — в Інституті геології, а другу — в Інституті зоології та біології АН УРСР. У 1935 р. Іван Григорович захистив кандидатську дисертацію на тему «Походження сучасної фауни ссавців УРСР», в 1950 р. — став доктором біологічних наук, захистивши дисертацію на тему «Основні риси історії фауни Європейської частини СРСР».

Рис. 1. Іван Григорович Підоплічко. Фото з архіву ННПМ, періоду 1930-х років.

Навчання І. Г. Підоплічко поєднував з роботою. Так, у 1924–1925 рр. він працював інструктором з боротьби зі шкідниками сільського господарства в Губернському земельному управлінні м. Києва, в 1925–1930 рр. — асистентом відділу ентомології Київської с.г. дослідної станції; в 1931 р. — старшим асистентом Інституту цукрової промисловості в Києві.

У довоєнні роки та одразу після війни він був старшим науковим співробітником в Інституті археології АН УРСР (1934–1941; 1945–1947), а також в Інституті зоології та біології АН УРСР (1935–1938). Пройшов всю війну, по її закінченні поновив наукову й посадову кар'єру.

В Інституті зоології АН УРСР Іван Григорович у 1947–1973 рр. завідував відділом палеозоології, в 1955–1957 був заступником директора по науковій частині, а у 1965–1973 рр. — директором. З 1973 р. до кінця життя був директором Центрального науково-природничого музею (ЦНПМ).

Мав тісні зв'язки з Київським державним університетом ім. Т. Г. Шевченка (далі КДУ). У 1946 р. отримав вчене звання доцента. У 1947–1948 рр. був проректором з наукової роботи, доцентом (1939–1941; 1945–1952), а згодом професором (1952–1959) кафедри історичної геології.

У 1961 р. І. Г. Підоплічко обраний членом-кореспондентом АН УРСР, а у 1967 р. — академіком АН УРСР; в 1966–1970 він — академік-секретар Відділення загальної біології, член Президії АН УРСР.

Поза переліченими посадами Іван Григорович у 1955–1964 рр. був головою комісії з охорони природи АН УРСР; у 1958–1967 — заступником головного редактора Української Радянської Енциклопедії (далі УРЕ); у 1973–1975 рр. — віцепрезидентом Всесоюзного теріологічного товариства.

Помер 20 червня 1975 р. похований на Байковому кладовищі у Києві.

Ключові доробки в галузі теріології

З 1920 по 1975 рр. І. Г. Підоплічко вів надзвичайно активну експедиційну діяльність. Нею було охоплено мало не всі області України, а також ряд територій Молдови, Європейської Росії та Сибіру. Різномічні глибокі знання та нестандартне мислення дозволяли вченому оригінально осмислювати наукові проблеми і пропонувати нетрадиційні шляхи їх вирішення. Серед його найвідоміших доробків можна згадати (виділити):

«Пелетковий» метод вивчення дрібних ссавців І. Г. Підоплічко розвинув у 1925–1937 рр., коли працював у галузі боротьби зі шкідниками рослин. Визначаючи види дрібних ссавців по кістках з пелеток хижих птахів, І. Г. Підоплічко одержав багато нових даних про їх поширення, рівні чисельності та роль птахів у боротьбі зі шкідливими гризунами.

Палеозоологічні та археозоологічні дослідження. На основі опрацювання безлічі кісток з археологічних та природних місцезнаходжень Іван Григорович та його співробітники склали каталог знаходжень викопних фаун України. Отримані дані стали базою для узагальнень про тенденції змін

фаун у часі та просторі, залежності цих змін від природних чинників та діяльності людини. Працюючи на стику палеозоології та археології, І. Г. Підоплічко утвердив археозоологію, як самостійний напрямок.

Колагеновий метод визначення віку четвертинних кісток вчений розробив у 1946–1952 рр. Метод спирається на дані про поступову втрату кістками колагену. Іван Григорович встановив коефіцієнти, які дозволяли визначати приблизний вік кісток тварин, які жили в останні 200–300 тисяч років. Сьогодні четвертинні кістки датуються частіше іншими методами, проте на той час це було значним проривом, і колагеновий метод став основою багатьох палеозоологічних та археологічних досліджень і датувань.

«Змішані» фауни. На відміну від тодішніх поглядів, що знахідки в одному геологічному шарі видів з різних природних зон є наслідком механічного змішування різновікових кісток або сезонних міграцій чи помилкових визначень тощо, І. Г. Підоплічко довів, що, по-перше, екологічна толерантність багатьох видів ссавців значно більша, ніж вважається, а по-друге, що є природні й антропічні фактори, які сприяли утворенню біоценотично «змішаних» фаун.

Роль людини в зміні фаун. До середини 1960-х наукова більшість вважала, що мамутів знищили зміни клімату. Проте, І. Г. Підоплічко наполягав, що цих та ряд інших тварин, знищили люди. Це викликало шквал критики, але Іван Григорович навів ряд переконливих прикладів часткового або повного зникнення малих і великих тварин внаслідок прямого чи непрямого (через зміну середовища) впливу людини.

Спороди з кісток мамутів. І. Г. Підоплічко разом з І. Г. Шовкоплясом керував розкопками Мізинської, Добранічівської та Межирічської стоянок, а також брав участь у розкопках Кирилівської стоянки в Києві, поховань Гінці, Кодак, Амвросіївка, Новгород-Сіверський. Він довів, що то були житла давніх людей, подібні до сучасних яранг, а не культові споруди чи звалища кісток. Крім того, за його переконанням кістки, з яких склали ці житла, належали тваринам, що були вбиті людиною, а не якимось іншим.

Іван Григорович лишив по собі понад 900 публікацій, у т. ч. 18 книжок. Більшість їх присвячена ссавцям плейстоцену з описом нових таксонів різного рангу, історичній фауністиці, «доісторичній» археології та четвертинній геології. Профіль дослідника в Гугл-Академії ($h = 14$):

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=vHFkiOcAAAAJ>

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

З початком війни пішов на фронт добровольцем (від Черкащини до Сталінграда, від Сталінграда до Берліна). Почав війну рядовим, закінчив майором. Отримав медаль «За оборону Сталінграду» (1942); орден Червоної Зірки (1944); медаль «За перемогу у Великій Вітчизняній Війні» (1945);

Створення Центрального науково-природничого музею АН УРСР (ЦНПМ) — заслуга та підсумок багаторічної роботи, якою керував Іван Григорович. Цей музейний комплекс сформовано на базі невеликих музеїв-фондосховищ закритого типу, не пристосованих для відвідування. У 1965–1975 рр. І. Г. Підоплічко був головою Музейної ради АН УРСР.

Рис. 2. Іван Григорович Підоплічко. Фото з архіву ННПМ, 1969 р.

Нечасто великий вчений є вправним організатором. І. Г. Підоплічко належав до виключень. Ще у 1935 р. він створив та очолив групу палеозоології, яка згодом стала відділом. Він організовував численні довоєнні й повоєнні експедиції та розкопки, у тому числі «рятувальні», у місцях, що були залиті водами рукотворних «морів»-водосховищ Дніпра.

Саме йому українські зоологи зобов'язані заснуванням фахового журналу «Вісник зоології» (рос.) та наданням йому всесоюзного статусу, а також започаткуванням 40-гоминого видання «Фауна України» (з 1956 р.). Для вітчизняних палеозоологів велике значення мало заснування та редагування ним серій «Викопні фауни України та суміжних територій» (рос.) та «Природні обставини та фауни минулого» (рос.). Величезним є його внесок у розвиток енциклопедичної справи, зокрема УРЕ, для якої він написав сотні статей.

Іван Григорович постійно дбав про охорону природи, відав цій проблемі багато сил. Він був співавтором ряду природоохоронних постанов і законів. Очолюючи Комісію з охорони природи АН УРСР в 1955–1964, він, разом зі своїм помічником Федором Пугачем робив усе можливе для розвитку заповідної мережі в Україні. За їх участі організовано 4 заповідники: Поліський, Канівський, Карпатський, Луганський. Вони разом відстоювали заповідники у часи, коли влада хотіла їх ліквідувати, зверталися у найвищі інстанції і з приводу забруднення довкілля відходами промисловості. За свою позицію обидва отримали догани від Президії АН УРСР та були звільнені з Комісії.

Іван Григорович Підоплічко багато займався викладацькою діяльністю. Підготував понад 30 докторів та кандидатів наук різних спеціальностей. Серед його учнів — Н. Л. Корнієць, В. О. Топачевський, Є. Л. Короткевич, В. І. Свистун, К. Татаринів, Н. Г. Тимченко-Білан, В. І. Таращук та ін.

Серед його загальнонаукових розробок найбільш відома антигляціальна теорія, обґрунтована в 1946–1956 рр. Її суть — теза про відсутність у минулому величезних покривних зледенінь на рівнинах Євразії та вплив Балто-Чорноморського басейну на розвиток біоценозів в плейстоцені. І. Г. Підоплі-

чко прийшов до цієї ідеї на основі вивчення викопних решток тварин і переосмислення геологічних фактів. Ідея викликала обурення наукового бомонду, але проблема великих зледенінь й дотепер є дискусійною.

Іван Григорович мав численні нагороди й відзнаки. Окрім нагород часів війни, у нього були почесна грамота Президії Верховної Ради УРСР (1966); орден Трудового Червоного Прапора (1971); медаль «За доблесну працю»; Державна премія УРСР за наукову розробку та створення Центрального науково-природничого музею АН УРСР (1975).

Література

- Абелєнцев, В. І., Підоплічко, І. Г., Попов, Б. М. 1956. *Загальна характеристика ссавців. Комахоїдні, кажани*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–345. (Серія: Фауна України; Том 1, вип. 1).
- Підоплічка, І. Г. 1928. Исследование фаун млекопитающих по погадкам птиц. *Защит растений*, № 3–4: 87–96.
- Підоплічка, І. Г. 1930. Шкідливі гризуни Правобережного Лісостепу та значення окремих груп у сільському господарстві. *НКЗС УРСР*, **63**: 1–107.
- Підоплічка, І. Г. 1937. Підсумки дослідження погадок за 1924–1935 рр. *Збірник праць зоологічного музею*, **19**: 101–170.
- Підоплічка, І. Г. 1938. *Матеріали до вивчення минулих фаун УРСР. Випуск 1*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–176.
- Підоплічко, І. Г. 1951. *О ледниково́м периоде. Випуск 2. Биологические и географические особенности европейских представителей четвертичной фауны*. Изд-во АН УССР, Киев, 1–264.
- Підоплічко, І. Г. 1954. *О ледниково́м периоде. Випуск 3. История четвертичной фауны европейской части СССР*. Изд-во АН УССР, Киев, 1–220.
- Підоплічко, І. Г. 1969. *Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине*. Наукова думка, Киев, 1–164.
- Підоплічко, І. Г. 1976. *Межиречские жилища из костей мамонта*. Наукова думка, Киев, 1–240.
- Шовкопляс, І. Г., Г. І. Молякко, І. Б. Люрін, Н. Г. Дмитренко. 1976. *Іван Григорович Підоплічко*. Наукова думка, Киев, 1–75.

Пучков, П., І. ЗАГОРОДНЮК. Підоплічко Іван Григорович — теріолог, палеонтолог, палеоеколог, археолог, музеолог. — Поле досліджень І. Г. Підоплічки (1905–1975) дуже широке. Він розвинув «пелетковий метод» досліджень фауни дрібних ссавців (1928) та «колагеновий метод» визначення віку кісток вимерлих тварин (1952). Він встановив, що тундрові, степові й лісові види ссавців у плейстоцені справді співіснували водночас у складі «змішаних фаун» на просторах Євразії (1930–1960). Він розвинув археозоологію як окрему дисципліну. І. Г. Підоплічко висунув «антигляціальну теорію» відсутності в минулому масштабних покривних зледенінь у Євразії та Північній Америці (1940–1956). Він продемонстрував вирішальну роль людини в плейстоценових та голоценових вимираннях ряду ссавців. Він досліджував відомі палеолітичні стоянки зі спорудами з мамутових кісток та довів, що це були справжні житла. Він був видатним організатором науки, директором Інституту зоології (1965–1973) та Науково-природничого музею АН.